

Міністерство освіти і науки України
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського»

Соціально-гуманітарний факультет
Історико-філософське відділення
Кафедра історії України

Словник
новітніх термінів і понять сучасної світової й української
історіографії

(навчальний посібник для здобувачів вищої освіти 4 року навчання за першим (бакалаврським) й 2 року навчання за другим (магістерським) рівнем вищої освіти спеціальності 014 Середня освіта (Історія).

УДК: 930(477) "19-20"(072) (038)
Ч-90

Друкується за рішенням вченої ради Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Протокол № 3 від 29 жовтня 2020 р.

Словник новітніх термінів і понять сучасної світової й української історіографії. Навчальний посібник для здобувачів вищої освіти 4 року навчання за першим (бакалаврським) й 2 року навчання за другим (магістерським) рівнем вищої освіти спеціальності 014 Середня освіта (Історія). Одеса: Університет Ушинського, 2019. 21 с. (укладач кандидат історичних наук, доцент В. М. Чумак)

Словник містить найбільш уживані в сучасній світовій й українській історіографії терміни й поняття та їх тлумачення.

Для студентів історичних факультетів університетів.

Рецензенти:

Михайлуца М. І., доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри українознавства, історико-правових та мовних дисциплін Одеського національного морського університету.

Ліхачова О. Є., кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії і методології науки Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського

©Університет Ушинського, 2020 р.

© Чумак В. М., 2020 р.

Словник

Архетип – прообраз, ідея, одвічні психічні структури, образи, мотиви.

Бінарний – подвійний, що складається з двох компонентів.

Візія – а/ образ, що постає у свідомості, в уяві чи уві сні, видіння; б/ комплексне уявлення про щось, когось (особливо про майбутнє, наміри, плани тощо), бачення. Наприклад: «В японській політиці домінували дві візії імперії – північна і південна» // Тімоті Снайдер. Криваві землі... 2011); в/ система поглядів на певне явище чи події, концепція.

Гендерна історія – наукова дисципліна, предметом вивчення якої є історія взаємодії чоловічого та жіночого досвіду у минулому як одного з найважливіших аспектів соціальної організації, його впливу на формування соціальної дійсності, її змін у просторі і часі.

Гетерогенний – неоднорідний, той, що складається з різних за складом частин (протилежне – *гомогенний*).

Гранд-нарратив - буквально «велика оповідь». Цей термін запровадив філософ-постмодерніст Жан-Франсуа Ліотар у 1979 році, і концепція гранд-нарративів стала основною для постмодерністської критики історії. Гранд-нарратив це - а/ конструкція, схема, набір понять, символів; б/ конкретний текст, система координат, у якій пишуться історичні тексти, хоча завжди існують окремі тексти, у яких гранд-нарратив розкривається найраніше чи найповніше; в/ не тільки спосіб організації наявної інформації з минулого, але й визначення, що в історії важливе, що ні – власне, визначення фактичної складової історичної оповіді.

Деконструкція – підхід до аналізу тексту, запропонований французьким філософом Жаном Дерріда, суть якого у виявленні у тексті прихованих суперечностей з метою показати можливість неоднозначної його інтерпретації; демонтаж старої структури з метою побудови (конструкції) на базі тієї ж джерельної і фактологічної бази інших інтерпретацій минулого.

Детермінізм – філософський принцип, який стверджує причинну зумовленість усіх явищ природи, суспільства й мислення.

Диверсифікація (з лат. «зміна», «різноманітність») – урізноманітнення напрямків і методів історичних досліджень шляхом взаємопроникнення в суміжні галузі знання: філософію, культурологію, лінгвістику тощо; зміна основних центрів розповсюдження нових думок, концепцій, постулатів.

Дискурс (з фр. й англ. «міркування», «мовлення, виступ») – одне з основних понять у сучасному гуманітарному знанні. У широкому значенні поняття «дискурс» - це сукупність висловлювань, які за певними правилами надають значення зовнішній по відношенню до автора висловлювань реальності; іноді це стиль і порядок вживання понять і термінів. Дискурс також вживається як синонім наратива (див. «нاراتив»).

Експліцитний – а/ характерний тим, що є усвідомленим; б/ явно, відкрито виражений, доступний зовнішнім спостереженням (на відміну від імпліцитного).

Епістемологія – філософсько-методологічна дисципліна, яка досліджує знання як таке, його будову, структуру, функціонування і розвиток. Термін запроваджений і активно застосовувався у англо-американській філософії ХХ ст. Традиційно ототожнюється з теорією пізнання (те ж саме, що «гносеологія»).

Ідеал науковості – зразок, еталон засобів вирішення дослідницьких завдань, прийнятих у науковому середовищі даної доби.

Іманентність – характеристика притаманності, властивої предмету чи явищу, що впливає з його внутрішньої природи.

Імпліцитний (від лат. *implicito* – сплітаю) – неявний, схований, такий, що (на відміну від експліцитного) може бути виявлений тільки через свої зв'язки з іншими об'єктами чи процесами.

Інституалізація – процес розвитку науки як соціального інституту. За Р.Уітлі, когнітивна інституалізація полягає у створенні зразків, норм і критеріїв наукової роботи; соціальна інституалізація виявляється у створенні та

розповсюдженні формальних структур, об'єднанні членів, які поділяють загальну внутрішню структуру, ступені внутрішньої організованості наукового співтовариства, в ясних критеріях для розмежування «своїх» і «чужих».

Інтелектуальна історія — поняття, що використовується для позначення історичної субдисципліни (аналогічної політичній чи економічній історії), яка вивчає історичні аспекти усіх видів творчої діяльності людини. У вузькому розумінні її завдань, вона вивчає історію ідей та ідейних систем, історію науки, громадської, політичної, філософської, історичної думки (історію гуманітарного знання); у широкому розумінні — ще й історію умов і форм інтелектуальної діяльності, тобто соціального, політичного, релігійного, культурного контексту, історію різноманітних духовних явищ з точки зору їх ролі в житті суспільства.

Інтерпретація (з лат. interpretatio — «тлумачення», «пояснення») — когнітивна процедура встановлення змісту понять чи значень елементів формалізму через їх аплікації на ту чи іншу предметну сферу, а також результат зазначеної процедури. Більшість сучасних дослідників вважає інтерпретацію фактичним еквівалентом самому створенню тексту; трактування твору не як оригінального феномена, а як «конструкції» з різноманітних засобів письма та культурних цитат. Інтерпретацію розглядають як креативну творчість.

Інтерпретація історична – а/ спосіб тлумачення подій життя суспільства з позицій історичної науки та її наукових шкіл; б/ точка зору на історичний процес або його частину.

Історіографічна концепція - низка історіографічних фактів, об'єднаних на певних ідейно-теоретичних засадах.

Історіографічна модель – ідеальний тип історіографічного дослідження, Розрізняються моделі синтетичної, персоналіїної, тематико-проблемної, регіональної історіографії.

Історіографічна ситуація – певний фрагмент історіографічного процесу в його конкретному просторово-часовому вимірі. Історіографічна ситуація

відбиває властиві даному історичному моменту прикмети історичного пізнання. Якщо категорія «історіографічний процес» характеризує історичне пізнання з позицій динаміки та цілісності, то категорія «історіографічна ситуація», навпаки, — з позицій статичності на певному відрізку часу.

Історіографічне джерело – джерело, що визначається предметом історіографії і несе інформацію про процеси, що відбуваються в історичній науці в умовах її функціонування.

Історіографічне дослідження - а/ наукова діяльність з метою вивчення і розуміння історії історичної науки; б/ наукова робота з історіографії – стаття, монографія, дисертація тощо.

Історіографічний процес – об’єктивний, цілісний процес зародження та розвитку історичного пізнання, накопичення та удосконалення історичних знань.

Історіографічний факт – факт історичної науки, що розкриває процес розвитку історії історичної науки, доробок пізнавальної діяльності історика науки.

Історіографія - а/ історія історичної науки в цілому; б/ сукупність досліджень, присвячених певній темі чи історичній епосі, або сукупність історичних праць, яким властива внутрішня єдність; в/ наукова дисципліна, що вивчає історію історичної науки.

Історіографія українська – а/ сукупність літератури з проблем історії України; б/ процес виникнення і розвитку історичної науки в Україні; в/ наукова дисципліна, яка вивчає стан та розвиток історичної науки в Україні.

Історіописання — термін, що рідко вживається в сучасній історичній науці, означає процес створення історичних творів у письмовій прозаїчній формі. Якщо термін «історіографія» розглядають і як історію історичних знань, історичної науки, і як синонім історичних творів, то історіописання прийнято розуміти лише в останньому значенні, з поправкою на те, що воно є поняттям, яке безпосередньо відбиває процес написання історичних праць.

Історіософія – наука, що виникла на межі історії та філософії і розробляє основні засади теорії і практики історичного пізнання. Історіософія часто ототожнюється з філософією історії.

Історія - одна з фундаментальних суспільних наук, що вивчає генезу людського суспільства в усій її різноманітності та конкретності.

Історія повсякдення - один із сучасних напрямів розвитку історичної науки. Сформувався у другій половині XX століття в процесі становлення т. зв. нової історії. В рамках цього напрямку ведуться дослідження умов життя, праці та відпочинку (побуту, умов проживання, раціону харчування, способів лікування, соціальної адаптації), а також факторів, що впливають на формування свідомості, цінностей та норм поведінки, соціально-політичних уподобань тощо переважної більшості населення (т. званих «пересічних людей») тієї чи іншої країни в той чи інший історичний період. Історія повсякдення є історією тих, без кого не могло б бути історії, але хто залишився для істориків переважно «безіменним» і «мовчазним».

Історизм - принцип наукового пізнання, який розглядає всі процеси суспільного життя в історичному часі і просторі.

Історична альтернатива – категорія історичного пізнання, яка вказує на можливість вибору шляху в минулому і сучасному історичному процесі та на його незворотність.

Історична думка - історично визначене поняття, що включає в себе сукупність умовиводів, переконань, систему суджень про суспільний розвиток, а також узагальнене відображення історичної дійсності. Історична думка може бути обумовленою світоглядом, ідеологією або політикою.

Історична закономірність – а/ результат закономірного, логічного і послідовного розвитку суспільства; б/ категорія історичного пізнання, яка розташовує у логічній послідовності факти, події, явища з позицій історизму.

Історична класифікація – спосіб виділення за певними ознаками і характеристиками в окремий ряд фактів, подій, явищ історичного процесу з

метою наукового пізнання; групування, типологія, систематизація джерел та історичного матеріалу – основні види класифікації.

Історична наука — одна з фундаментальних суспільних наук, що вивчає генезу людського суспільства в усій її різноманітності та конкретності. Вона відображає потребу людського суспільства у самопізнанні, звідси—історична наука як одна з головних форм самопізнання людства. Історія (гр. *istorgia*) — розповідь, оповідання про те, що вже давно вивчено, досліджено. Часто історичну науку задля стислості називають словом «історія».

Історична оцінка – а/ погляд на історичний процес, визначений певними науковими, політичними та іншими підходами; б/ визначена характеристика історичного процесу або його частини у порівнянні з іншими частинами або оцінками.

Історична пам'ять – різновид колективної пам'яті, цілеспрямовано сконструйована засобами історичної політики відносно стійка сукупність взаємопов'язаних колективних уявлень про минуле групи, кодифікована і стандартизована в суспільних, культурних, політичних дискурсах, міфах, символах, мнемонічних та комемораційних практиках. «Історична пам'ять» є результатом культурної, соціальної, політичної інженерії, водночас виступає інструментом конструювання культурної, соціальної, політичної, релігійної ідентичностей, що в епоху націоналізму синтезуються в ідентичність національну.

Історична подія – частина, факт історичного процесу, яка мала важливе значення для подальшого розвитку суспільства.

Історична політика - цілеспрямоване конструювання й утилітарне використання в політичних цілях «історичної пам'яті та інших форм колективних уявлень про минуле та його репрезентацій – між ними й професійної історіографії. Історична політика здійснюється в інтересах політичних, культурних, етнічних та інших суспільних груп в боротьбі за владу, за її утримання та перерозподілення. Історична політика є засобом забезпечення

політичної, культурної та інших форм лояльності крупних суспільних груп, а також засобом утримання політичного контролю над ними.

Історична презентативність – категорія історичного пізнання, спрямована на усвідомлення і розуміння сучасності на основі історичних знань.

Історична психологія - спеціальна історична дисципліна, яка вивчає психологічний склад окремих історичних епох, а також змін психіки й особистості людини в культурному макрочасі.

Історична регіоналістика – міждисциплінарний науковий напрям, що вивчає процеси життєдіяльності людських спільнот і комунікативних зв'язків у територіальній площині, у межах регіонів, що історично склалися; аналізує взаємодію географічних чинників, економічних, демографічних, екологічних, соціокультурних процесів у регіональному вимірі. Напрямок існує в історичному полі України близько двох століть.

Історична свідомість – категорія історичного пізнання, яка проявляється в усвідомленні самого себе або народу на різних етапах історії.

Історичне джерело - слід матеріального і духовного життя та діяльності людини чи суспільства, що використовується в історичному дослідженні; матеріальний носій інформації про минуле.

Історичне знання — одна із складових частин знання як загально-наукової та філософської категорії. Власне історичне знання характеризується, по-перше, суб'єктивністю й індивідуальністю отримуваних дослідником результатів; по-друге, своєрідною «анонімністю» джерел знання та автономністю дослідницького процесу; по-третє, історичністю знання; по-четверте, претензією на об'єктивність, оскільки в процесі пізнавальної діяльності, особливо в період постановки завдань дослідження, історик має справу, як правило, з сучасністю. Актуалізація ж історичної реальності дозволяє вести мову про можливість отримання знань про історичне минуле, які можуть претендувати на істинність.

Історичне мислення – а/ спосіб інтелектуальної діяльності; категорія історичного пізнання, яка ґрунтується на історичній пам'яті, свідомості та

досвіді, забезпечує розуміння історичного процесу і сучасних тенденцій та перспектив; б/ здатність розуміти історичний процес та його перспективи; методологічна рефлексія у процесі вивчення історії, закріплена в певний алгоритм пізнавальної діяльності.

Історичне поле — сукупність свідочств, що містяться в необроблених історичних джерелах, яка стає об'єктом історичного дискурса (в термінології Х. Уайта).

Історичне пояснення – а/ спосіб наукового тлумачення історичного процесу, або окремих фактів, подій, явищ з метою його розуміння; б/ погляд на історичний процес істориків та наукових шкіл.

Історичний вимір – оцінювання історичного процесу з позицій історичного часу і простору на основі принципу історизма.

Історичний досвід – категорія історичного пізнання, яка забезпечує вивчення, розуміння і використання набутих людством матеріальних і духовних можливостей розвитку і вдосконалення людини і суспільства, враховує практику суспільного життя і є критерієм історичної правди та істини.

Історичний опис – а/ вид наукової діяльності, який готує перехід до науково-теоретичного дослідження; б/ етап історичного дослідження, який полягає у фіксуванні фактів історичного процесу і збиранні історичного матеріалу.

Історичний синтез – спосіб наукового мислення з метою поєднання фактів, подій та явищ історичного процесу в певну науково-логічну систему для їх дослідження і вивчення.

Історичний факт – а/ джерело, подія, явище історичного процесу; б/ категорія історичного пізнання, яка визначає об'єктивну реальність історичного процесу.

Кліометрія, кліометрика (від грец. Кліо — муза історії, metreo — вимірюю) — спеціальна історична дисципліна, яка розробляє і застосовує

економічну теорію, а також кількісні та математичні методи для описування та пояснення історичних явищ і процесів у сфері економічного розвитку.

Когерентність – властивість напрямку досліджень зберігати свої характеристики.

Кодифікація – один із способів систематизації.

Комеморація, комеморативні практики – вшанування минулого.

Компаративізм – порівняльно-історичний метод у літературознавстві, мовознавстві, інших науках.

Компліментарність – в пасіонарній теорії етногенезу відчуття підсвідомої приязні або антипатії членів етнічних колективів до членів інших етнічних колективів, що визначає розподіл на «свій» та «чужий».

Конгруентність – а/ точна відповідність між досвідом, що його переживає особистість, та його усвідомленням (Т. Роджерс); б/ - відповідність, тотожність. Наприклад: «Зрозуміло, що державна система освіти прагне утвердити своє розуміння [колективної] ідентичності, щоб закріпити *конгруентність* понять «нація» і «держава» й так уполювати одразу двох зайців: легітимізувати саму себе та виховати лояльних громадян» // Грицак Я. Страсті за націоналізмом.. . с.22).

Конотація - сумарне чи тотальне значення слова, як описове, так і емоційне. У лінгвістиці використовується для опису супутнього емоційно-експресивного значення мовної одиниці, яке пов'язане з описовим значенням та яке доповнює його. У філософії та логіці використовується у дещо вужчому значенні, а саме: конотацією терміну є набір властивостей, що їх посідають усі об'єкти з розширення терміну. Наприклад, конотацією терміну «хмарочос» є набір ознак, властивий всім будинкам понад певну висоту.

Континуїтет – спадковість у розвитку права; стосовно історіографії – неперервність, спадковість історіографічного процесу.

Концепт – думка, уявлення.

Концепція – система поглядів на певне явище; спосіб розуміння, тлумачення якихось явищ, основна ідея будь-якої теорії.

Кон'юнктура – сукупність певних умов, збіг обставин, стан речей, здатний впливати на вирішення, розв'язання якої-небудь справи, питання тощо.

Лакуна – відсутність, порожнє місце.

Мейнстрим (з англ. – основна течія) – термін, що позначає переважний напрямок у певній області (науковій, зокрема, в історичній науці), культурній, медійній тощо) для певного періоду часу. Часто вживається для позначення яких-небудь «офіційних», загально визнаних тенденцій в культурі, науці, мистецтві для контрасту з альтернативою, андеграундом, немасовими, елітарними напрямками.

Ментальність – а/ спільне “психологічне оснащення” представників певної культури і світобачення, яке визначає поведінку людини, соціальної групи, суспільства; б/ духовно-генетична основа поведінки представників певної спільноти людей.

Метаісторія — аналог термінів «метасеміотика», «метамова», «метатеорія», який застосовується в теорії історії, історіографії, наукознавстві. Термін «метаісторія» використовується для позначення рефлексії над такими явищами, як структура історіографічних ідей, стан «історичного розуму» в ту або іншу епоху, історіографічні стилі, шляхи, концептуалізації історичного знання і т. ін

Методологія історії – сукупність основних законів, категорій, принципів тощо, яка визначає напрям наукового пізнання історичного процесу.

Модернізм— у сучасному інтелектуальному просторі (мови) вживається у різних дисциплінарних вимірах: а/ історико-філософському — розуміється некласичний стиль (тип) філософського мислення.; б/ історико-культурному — певний і разом з тим умовний період в історії культури в її європейсько (західно) орієнтованому вимірі (кінець XIX — середина XX століття); в/ історико-науковому — нестале поняття, що вписується у хронологічні межі історико-філософського й історико-культурних дискурсів і відповідає термінам «некласична», «посткласична» наука. Базується на методологічному плюралізмі та релятивістському розумінні наукової картини світу, множині логік.

Найбільш відповідними принципам модернізму у науці є філософія науки на парадигмальних засадах логічного позитивізму. У сфері історичної науки початок модернізму можна датувати з так званої кризи історичної науки (кінець XIX — початок XX століття), за верхню хронологічну межу прийнято вважати початок розповсюдження в 60—70-х роках XX століття ідей постструктуралізму. Загальною рисою всіх варіантів модернізму в історичній науці слід визнати антропологізм (антропологічний поворот). Поняття модернізму у науці набуло особливого значення у зв'язку з уведенням в лексико-науковий обіг слова «постмодернізм».

Напря́м в системі історичної науки – об'єднання вчених на засадах спільності методологічних принципів та настанов (романтичний, позитивістський, народницький, державницький).

Образ науки – категорія, що охоплює уявлення конкретного соціуму про предмет, методи, функції науки, її місце у суспільстві, соціальний статус. У структурах наукової свідомості нашої епохи існують два образи науки: *традиційний дисциплінарний*, який передбачає погляд на науку як сукупність наукових дисциплін зі своїм специфічним полем дослідження, та образ, який щойно витворюється – *проблемний*, згідно з яким у центрі пізнавального процесу знаходиться наукова проблема, яка має бути розв'язана різними методами, не обмеженими «прокрустовим ложем» конкретної наукової дисципліни.

Парадигма (від грец. *paradeigma* — приклад, зразок) — в одному з поширених варіантів це концептуальна схема, модель постановки проблем та їх вирішення, яка панує протягом певного історичного періоду. Термін був уведений Т. Куном.

Перверсивний – спотворений, збочений.

Покоління – автори теорії поколінь В.Штрауч та Н.Хоув визначають покоління як сукупність усіх людей, народжених в проміжок часу, що становить приблизно 20 років, або одну фазу життя: дитинство, молодість, середній вік і старість. Покоління можна ідентифікувати, якщо воно відповідає

трьом критеріям. *По-перше*, представники одного покоління розділяють одну історичну епоху: вони стикаються з однаковими ключовими історичними подіями і соціальними віяннями, знаходячись на тих же життєвих фазах. *По-друге*, вони розділяють певні загальні переконання і моделі поведінки. *По-третє*, знаючи про досвід і особливості, які вони розділяють зі своїми ровесниками, представники одного покоління також розділятимуть і почуття приналежності до цього покоління.

Постмодернізм у філософії історії - У середині 1990-х рр. в українській історіографії визначилася група істориків, які намагались впровадити в історичні дослідження нові методологічні підходи. До цієї групи істориків відносять Я. Грицака, В. Підгаєцького, О. Толочка, Н. Яковенко та ін. Вони представляють течію у філософії історії, яку називають «філософією постмодернізму» або «ситуацією постмодернізму» у філософії.

Теоретики постмодернізму звернули увагу на суб'єктивний характер відчуття реальності. Вони вважають, що будь-який образ дійсності, зокрема, минулої, несе переважно інформацію не про саму дійсність, а про її сприйняття в рамках конкретного культурного простору. Отже, історичне пізнання здебільшого дає знання не про реальну дійсність, а про стан свідомості тієї людини або групи, що цю дійсність сприймають або інтерпретують. Завданням історика є не стільки пошук «історичної істини», «об'єктивної реальності», що неможливо, стільки презентація (репрезентація) сконструйованого ним самим на підставі індивідуального прочитання історичних джерел і власних уявлень образу минулого.

Порівняння модернізму і постмодернізму, або як він сам зазначає «максі-визначення», провів В. Підгаєцький, проаналізувавши їх теоретико-методологічне і методичне наповнення у руслі «модернізм, або історія як культура» та «постмодернізм, або історія як література»: 1) модернізм – історія як мультидетермінована сукупність (система) проблем у минулому і минулого в людині; постмодернізм – історія як проблеми змісту наратива; 2) модернізм – прагнення до отримання «позитивного» («справжнього») знання про минуле;

постмодернізм – визнання неможливості отримання «позитивного» знання; тобто неможливості з'ясування того, що насправді було колись з людиною; 3) модернізм – орієнтація на моделі побудови і проведення наукового дослідження, прийняті у точних і природознавчих науках, на загальнонауковий досвід; постмодернізм – орієнтація на провідну роль літературно-лінгвістичних методів дослідження «історичних» наративів, на імперативну роль мови у цих дослідженнях, абсолютизація її «непрозорості»; 4) модернізм – є сукупність різноманітних напрямків і течій: структуралізму, кліометрики, «школи Анналів» тощо; постмодернізм – має інваріантний прояв – філолого-лінгвістичні дослідження; 5) модернізм – у центрі уваги – минуле звичайних людей, а не «театр вождів», а також здебільшого масові процеси, а не винятки; постмодернізм – у центрі уваги – не минуле людей, а текст як паралельна реальність, або як паралельне минуле і гіперболізація невідповідності між сучасною мовою, з допомогою якої ми намагаємося вивчити минуле, і самим минулим; 6) модернізм – відкритість для «проникнення» і залучення до історичних досліджень загальнонаукових теорій, методології і методів; постмодернізм – методологічна і методична замкненість на філологію і лінгвістику як претензія на самодостатність і універсальність «новітньої герменевтики», як її спроба відіграти роль теоретико-методологічної парадигми історичних досліджень; 7) модернізм – історія як культура, окрім власних методологій і методів, використовує і загальнонаукові; постмодернізм – історія як література «підкоряється законам і нормам» літературного дослідження; 8) модернізм – те, що було у минулому, тобто те, що прийнято позначати терміном «факти», передує інформації, але залежить від неї; постмодернізм – інтерпретація передує фактам і створює їх; 9) модернізм – і мова слів, і мова цифр (статистика) можуть системно й ізоморфно відображати інформацію про минуле, але для того, щоб стати знаннями про минуле, вони (ці мови) вимагають переробки, структуризації; постмодернізм – мова не може бути репрезентантом реальності, а є замкненою і самодостатньою системою знаків, значення (сенс, зміст) яких виявляється і визначається «ставленням» одного

знака до іншого, їхніми «взаєминами»; 10) модернізм – джерела про минуле – це і наративи, і статистика, і речі, і люди, й унікальні історичні джерела, і ділова документація тощо; постмодернізм – єдине джерело «про минуле» – наратив .

Прекаріат – термін, що появився на початку 2000 рр. для означення нового покоління - класу, що утворився як суміш середнього класу й пролетаріату. Його формування обумовлено соціальними наслідками четвертої промислової революції, що загострила проблему «зайвих людей» й соціальної нерівності. Прекаріат складають люди, які страждають від «прекарності» (дослівно – вразливості) – нестабільного способу життя із-за відсутності тривалої стабільної зайнятості, фіксованого робочого дня, довготривалих гарантій, можливості кар’єрного зростання.

Префігурація — термін, уведений в історіографію Х. Уайтом; використаний ним для позначення глибинного, доконцептуального рівня інтелектуальної діяльності історика. Уайт надавав глибинним структурам історичної уяви велике, фактично вирішальне значення в історичному пізнанні. На його думку, в основі форм репрезентації істориком минулого, які конституюють стиль даного історика, лежить повне зв’язне бачення, або домінуючий образ форми історичного поля — простору, що репрезентується. Ці зв’язність та узгодженість надають продуктам творчості історика їхні індивідуальні стилістичні риси.

Просопографія (дослівно «опис особистості») – вивчення життєвих стратегій, кар’єр, політичних позицій щодо конкретних осіб. Цей дослідницький акцент, виниклий ще у 1920-1930-х роках, став свого роду компромісом між крайнощами «індивідуалізованої» та «соціологізованої» історії. Просопографія у сучасному трактуванні в певній мірі зближена з мікроаналізом, себто передбачає щільне вивчення малих соціальних груп – професійних, політичних, родинно-свояцьких, злочинних тощо, між членами яких є певний зв’язок. Прикладним завданням дослідника є детально зафіксувати життєві шляхи цих людей, їхню кр’єру, світоглядні пріоритети,

форми групової, зокрема шлюбної, солідарності та контакти з іншими представниками групи. Цей аналіз не є самоціллю, бо передбачає узагальнення стосовно: причин виникнення/розпаду такої групи; підстав і рівня міцності групових зв'язків; внутрішньої ієрархії в групі, пріоритетів влади та впливу; стилю поведінки, притаманної членам групи у зіставленні зі стилем епохи; самовизначення індивіда щодо групи; «простору свободи», який залишається у щпаринах між нормативними настановами. **Психобіографія** — це один з напрямів проведення дослідження життя, який спирається на експліцитне використання формальних психологічних теорій при інтерпретації індивідуального життя

Редефініція – надання старим інтерпретаціям знайомих об'єктів нового смислу, щоб використати їх або їхні частини якимось новим чином. (Наприклад: «Скидається на те, що для сучасного українського історика – особливо того, що творить нові синтети й пише нові підручники, - найважливішою метою є *редефініція* старої та творення нової ідентичності» // Грицак Я. Страсті за націоналізмом... 2011).

Редукція (від лат. *Reductio* – повернення, відновлення) – процес або дія, що спричинює зменшення, спрощення чогось.

Рецепція (з лат. *reception* – прийняття) – а/ запозичення даним суспільством соціологічних і культурних форм, що виникли в іншій країні або інших умовах; б/ запозичення письменником ідей, мотивів, образів, сюжетів із творів інших письменників чи літератур з подальшим їх творчим осмисленням (трансформацією).

Романтизм — складний, внутрішньо суперечливий (духовний) рух у західно-європейській культурі, який зародився на межі XVIII—XIX століть і торкався всіх сфер духовного життя. Романтичний напрям в історіографії був направлений проти просвітницьких ідей. На початку XIX століття відбувся підрич оптимістичної теорії історичного прогресу. Гірке розчарування викликали невиправдані надії на перемогу розуму і на інші блискучі обіцянки просвітників (гуманістичне царство розуму, утвердження свободи та загального

щастя через вдосконалення законодавства). Не зважаючи на різноманітність романтизму, можна виокремити його спільні риси. Головною рисою романтичної історіографії було уявлення про «органічний», тобто незалежний від свідомої волі людей, розвиток історичного процесу. (У зв'язку з цим відбулося переосмислення ролі середньовіччя, аж до його ідеалізації). Прояви цього органічного розвитку романтики шукали не в історії людства взагалі, а в історії окремих народів (на відміну від просвітителів, які об'єднували історію людства). Романтична історіографія виходила з того, що кожен народ має свій «народний дух», у відповідності з яким і відбувається його розвиток. Історики цього напрямку надавали великого значення відображенню специфічних рис кожної епохи, «місцевого колориту». Вони намагалися відтворити минуле в усій повноті і, перш за все, неповторні особливості духовного складу людей минулого, їх побуту, одягу і т. ін. Чимало уваги романтики приділяли вивченню фольклору, а через нього - мови, світогляду, системи цінностей минулого. Поширеним став принцип «вживання» в епоху. Саме тому автори надавали неабиякого значення художній формі, стилю викладення матеріалу (часто завдаючи шкоди історичній точності). Зміна уявлень про предмет і завдання історіографії викликала до життя новий жанр історичної праці, в якій здійснювався синтез історичних фактів з їхнім художнім, філософським осмисленням, у формі роману чи історичного оповідання. Зразком такого розуміння історіографічної творчості стали романи Вальтера Скотта. Під їхнім впливом писалися й суто наукові праці. Основи романтичного розуміння історії України були закладені в кінці 1820-х — на початку 1830-х років не професійними дослідниками, а аматорами. Серед істориків України романтичний напрям уособлювали Д. Бантиш-Каменський, М. Маркевич, О. Бодянський, І. Срезневський, А. Скальковський та ін. Героїчна козацька доба, що знайшла яскраве відображення у фольклорі, давала багатий матеріал для романтичної творчості. Козаччина на довгий час полонила увагу дослідників української історії. Романтизм наклав глибокий відбиток на розвиток української історичної науки всього XIX століття.

Рустикальний (з лат.) – а/ селянський; б/ народний; в/ «грубий», «неотесаний».

Сакралізація – освячення, надання релігійного характеру світським явищам.

Сенсибілізація —рівень ідейної підготовки суб'єктивного фактора до сприйняття нового, до змін. Сенсибілізація означає складний та суперечливий процес сприйняття, переробки, засвоєння чи відторгнення, тобто адаптації суспільства й окремих індивідуумів до нових поглядів, ідей, теорій. Термін прийшов у історіографічну науку з медицини й біології, де він визначає збільшення чуттєвості організму тварини чи людини (або окремих органів, наприклад органів чуттів) до впливу будь-яких подразників.

Сервілізм – рабська догідливість, улесливість, прислужництво.

Синкретизм – поєднання в одне (не зв'язане між собою) ціле різних, часто суперечливих релігійних, філософських, суспільних й інших поглядів, еклетизм.

Стиль історичного мислення – це тривала сукупність соціально-психологічних настанов, теоретико-методологічних принципів та аксіологічних орієнтирів. Стиль мислення має різні прояви: стиль мислення певної епохи взагалі (стиль мислення античності, доби Ренесансу), стиль мислення, репрезентований науковим напрямом, науковою школою (романтичний стиль мислення, стиль мислення школи Антоновича), врешті, особистий стиль мислення кожного історика. Зміна стилів мислення зумовлює розвиток історіографічного процесу: міфологічний, провіденціалістський тощо.

Сцієнтизм або **саєнтизм** (від [лат. scientia](#) - знання, наука) - глибоке переконання в можливості універсального застосування наукового методу та підходу, точка зору, що емпірична наука є найбільш авторитетним світоглядом або найціннішою частиною людських знань, аж до виключення інших точок зору. Термін часто застосовується з негативним навантаженням. Гносеологічне джерело сцієнтизму - різке зростання ролі в суспільстві [природознавства](#) в [XIX-XХ століттях](#).

Течія в історичній науці – об'єднання науковців на підставі спільних суспільно-політичних поглядів і програм (демократична, консервативна, націоналістична).

Тип історика - певна розумова конструкція, яка характеризує зміст, спрямованість, мотиви творчої діяльності історика. Академік М.Богословський вирізняє три типи істориків. *Перший* – це історик-мислитель, який філософськи осмислює історичні події та факти, з'ясовує їхні причини, зв'язок і значення в історії. *Другий тип* – історик-художник, митець з розвинутою історичною фантазією та інтуїцією, який художньо відображає колишнє у яскравих та живих образах історичних подій та образів. *Третій тип* – історик-дослідник, який вишукує факти, історичні документи, матеріали, тобто має хист до пошуку та опису історичних джерел. Всі три типи істориків рідко зустрічаються у чистому вигляді, найчастіше вони змішані у найрізноманітніших комбінаціях. Наприклад, українська історіографія XVIII – початку XX ст. репрезентує яскраве розмаїття типів істориків: історик-збирач, антикварій, історик-аматор, історик-фольклорист, історик-художник, історик-бібліограф, історик-археограф, джерелознавець, історик-систематик, теоретик тощо.

Тип історико-наукового дослідження—сукупність праць, об'єднаних загальним предметом і завданнями. У сучасному наукознавстві виділяють два основні типи історико-наукових досліджень: соціальна історія науки або соціологія науки (історична соціологія науки) та інтелектуальна історія науки. *Соціальна історія науки* за предмет дослідження має зовнішню історію науки, її організаційні установи, наукові товариства, підготовку кадрів, у широкому розумінні – механізм взаємодії науки та суспільства, науки і влади, науки і культури. *Інтелектуальна історія науки* - це історія ідей, теорій, концепцій. Інтелектуальна історія науки орієнтована на розуміння внутрішніх, когнітивних чинників розвитку наукового пізнання. Кожний з цих типів історіографічного дослідження є самодостатнім та самоцінним. Не виключається і поєднання цих двох типів історіографічних досліджень у синтетичних працях з історії науки.

Українська історіографія – багатозначний термін, що вживається водночас щодо: а/ сукупності літератури з проблем історії України; б/ процесу виникнення і розвитку історичної науки в Україні; в/ наукової дисципліни, яка вивчає стан та розвиток історичної науки в Україні.

Усна історія – новий науковий напрям в історії, що інтенсивно розвивається у другій половині ХХ ст. Метод дослідження усної історії – глибинні інтерв'ю біографічного характеру, за допомогою яких здійснюється фіксування суб'єктивного знання окремої людської особистості про епоху, в якій вона жила.

Школа наукова (історична) – творчий колектив вчених, для якого характерний розрив з попередньою історіографічною традицією, наявність досвідченого керівника, учнів, спільної концепції, сталих організаційних форм (кафедра, наукове товариство, історичний часопис тощо), економічної бази, наукових видань.

Література

1. Історіографічний словник. Навч. посіб. для студентів історичних факультетів університетів / С.І. Посохов, С.М. Куделя, Л.Ю. Зайцев. Харків: Східно- регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2004. 320 с.
2. Історична наука: термінологічний та понятійний довідник. Київ: Вища школа, 2002. 439 с.
3. Калакура Я.С. Категорія «українська історіографія» в структурі понять історичної науки. Ейдос. Вип. 5. К., 1910/1911. С. 289-296.
4. Калакура Я. Українська історіографія: Курс лекцій. 2-е вид., доп. Київ: Генеза, 2012. 512 с.
5. Колесник І. І. Глобальна історія. Історія понять. Київ: НАН України; Інститут історії України, 2019. 346 с.

6. Колесник І.І. Українська історіографія (XVIII – початок XX століття). Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Генеза, 2000. 256 с.
7. Колесник І.І. Українська історіографія: концептуальна історія. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2013. 566 с.
8. Колесник І.І. Українська історіографія як історія понять Ейдос. Вип. 5. Київ, 2010/2011. С. 51-68.
9. Литвин В.М. Історична наука: термінологічний і понятійний довідник. – Київ: Вища школа, 2002.
10. Попова Т.Н. О понятии «историографический процесс». Харківський історіографічний збірник. 1995. Вип. 1. С. 45-59.
11. Портнов А. «Західні» категорії в українській пострадянській історіографії: мовні зміни в епоху перекладів. Україна модерна. 2010. № 5(16). С. 153-182.